

صاحب کتاب بودن، از نشانه‌ای بر احتیاط تا مدح اثرگذار

مهدی لاهیجی^۱

رسول طلائیان^۲

اثبات انتساب حدیث به معصومان علیهم‌السلام نیازمند فرایند اعتبارسنجی است. یکی از مراحل این فرایند، بررسی وضعیت راویان است. وثاقت راوی، راهی برای اعتماد به حدیث محسوب می‌شود. برای شناخت وضعیت راویان از حیث وثاقت، راه‌های بسیاری وجود دارد که الفاظ مدح و ذم یا عناوین توثیق و تضعیف، راهنمای آن هستند. با توجه به این که فرهنگ کاربری بسیاری از این الفاظ تغییر کرده، شناخت مقصود قدما از کاربرد آن نیازمند بررسی‌های میدانی در لابه‌لای کتاب‌های آنهاست.

یکی از عناوینی که قدما از آن بهره‌برداری بسیار کرده‌اند، «صاحب‌الکتاب» یا مشابهات آن مانند «ذا کتاب» و «له کتاب» است.^۳ پرسش این است که آیا چنین عناوینی، دلالت بر وثاقت راوی دارد؟ پاسخ، منفی است؛ زیرا این الفاظ همان‌گونه که دلالت لفظی این چنینی ندارند، دلالت کاربری و فرهنگی بر توثیق نیز ندارند؛ چراکه این عناوین برای افراد ضعیف الحدیث نیز به کار رفته است.^۴

حال پرسش این است که آیا این عناوین، دلالت بر مدح راوی دارند؟^۵ پاسخ به این پرسش نیز منفی است؛ زیرا این الفاظ هرچند به خودی خود، نوعی مدح عقلایی محسوب می‌شوند و دلالت

۱. پژوهشگر حوزه علمیة قم.

۲. پژوهشگر حوزه علمیة قم.

۳. فهرست نجاشی و شیخ طوسی پُر از نمونه‌های کاربری این عناوین است.

۴. نجاشی درباره اسماعیل بن سهل الدهقان می‌گوید: «صَغَفَهُ أَصْحَابُنَا. لَهُ كِتَابٌ.» (فهرس اسماء مصنفی الشیعة، ص ۲۹، ش ۵۶)

۵. ن. کد طرائف المقال، ج ۲، ص ۲۶۰؛ الفوائد الرجالية (خواجوی)، ص ۱۱۸؛ بحوث فی مبانی علم الرجال، ص ۱۵۱؛ الفوائد الرجالية

(وحدید بهبهانی)، ص ۳۵.

لفظی بر مدح دارند، اما کاربرد آن در زبان قدما، به خودی خود، برای مدح نبوده است. از همین روست که کاربری این عناوین برای افراد ضعیف الحدیث و حتی ملعون نیز دیده می‌شود.^۶

اکنون پرسش این است که این الفاظ بر چه نکته‌ای دلالت می‌کنند؟ بررسی کاربردهای این عناوین در نگاشته‌های قدما نشان می‌دهد که سیاق کاربری، نقشی اثرگذار در معنای برداشتی از این مصطلحات، ایفا می‌کند. در حقیقت، صاحب کتاب بودن، می‌تواند ذم یا مدح باشد.^۷

در دوران معصومان علیهم‌السلام، کسانی با هدف ضربه زدن به شیعه، کتاب‌هایی می‌نگاشتند یا در نسخه‌های اصحاب مورد اعتماد، دست برده و تلاش می‌کردند تا مطالب مجعول خود را به اسم حدیث در جامعه شیعی، بپراکنند.^۸ این اقدام آنها از چشم عالمان شیعه دور نماند و با شناسایی این افراد و معرفی آنان، زمینه را برای حذف روایات مجعول فراهم کردند.^۹ یکی از اقدامات اصحاب، معرفی صاحبان کتاب ممدوح و مذموم بود.^{۱۰} آنها راوی مذموم صاحب کتاب را معرفی می‌کردند تا دیگران وی و کتابش را بشناسند و از آن پرهیز کنند و یا با احتیاط و گزینش، بهره گیرند.^{۱۱} همچنین راوی ممدوح صاحب کتاب را می‌شناساندند تا کتاب وی مورد استفاده دیگران قرار گیرد. از این رو، صاحب کتاب بودن راوی اگر در سیاق مدح آمده باشد، مدح اثرگذاری محسوب خواهد شد؛ به ویژه اگر روایات وی در منابع کهن شیعی وجود داشته باشد. حال اگر این عناوین در سیاق ذم آمده باشد در حقیقت، نشانه گذاری نویسنده و رجالی شیعه بر لزوم مواظبت نسبت به کتاب این فرد و روایات اوست.

۶. ابن داود درباره ابراهیم بن یزید المكفوف پس از تضعیف وی به نقل از نجاشی، به خبری از رجال کَشی اشاره می‌کند که در آن، امام صادق علیه‌السلام این فرد را به جهت نسبت دروغ‌دانی به امام، لعن می‌کنند. (رجال ابن داود، الباب الثانی، ص ۲۳۷، ش ۱۳)

۷. ن. کذ توضیح المقال، ص ۲۲۹؛

۸. ن. کذ رجال الکَشی، ج ۲، ص ۴۹۱، ش ۴۰۲ و ص ۴۸۹، ش ۴۰۱.

۹. ن. کذ الکافی، ج ۸، ص ۱۴، ج ۲؛ الفهرست، ص ۱۷۶، ش ۴۷۰؛ مختصر بصائر الدرجات، ص ۴۰.

۱۰. ن. کذ لوامع صاحبقرانی، ج ۱، ص ۱۰۲.

۱۱. ن. کذ العدة، ج ۱، ص ۱۵۰؛ روضة المتقین، ج ۱۴، ص ۳۹۴.

کتاب‌نامه

۱. بحوث فی مبانی علم الرجال، سید محمد سند، به قلم محمد صالح تبریزی، قم، مدین، اول، ۱۴۲۶ق.
۲. توضیح المقال، ملا علی کنی، تحقیق محمد حسین مولوی، قم، دار الحدیث، اول، ۱۳۷۹ش.
۳. رجال ابن داوود، حسن بن علی بن داوود حلّی، تحقیق سید محمد صادق آل بحر العلوم، نجف، المطبعة الحیدریة، ۱۳۹۲ق.
۴. رجال الکشی، محمد بن عمر کشی، گزینش محمد بن حسن طوسی، تحقیق سید مهدی رجایی، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۴ق.
۵. روضة المتّقین، محمد تقی مجلسی، تحقیق علی پناه اشتهاوردی و موسوی کرمانی، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی، دوم.
۶. طرائف المقال، سید محمد شفیع جابلقی بروجردی، تحقیق سید مهدی رجایی، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی، اول، ۱۴۱۰ق.
۷. العدة فی اصول الفقه، محمد بن حسن طوسی، تحقیق محمد رضا انصاری قمی، قم، چاپ ستاره، اول، ۱۴۱۷ق.
۸. فهرس اسماء مصنّفی الشیعة، احمد بن علی نجاشی، تحقیق سید موسی شبیری زنجانی، قم، جامعه مدرّسین، پنجم، ۱۴۱۶ق.
۹. الفهرست، محمد بن حسن طوسی، تحقیق جواد قیومی، قم، نشر الفقاهاة، اول، ۱۴۱۷ق.
۱۰. الفوائد الرجالية، اسماعیل بن محمد خواجه، تحقیق سید مهدی رجایی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲ش.
۱۱. الفوائد الرجالية، محمد باقر وحید بهبهانی، چاپ شده در انتهای رجال خاقانی، نسخه نرم‌افزار مکتبه اهل البيت عليهم السلام.
۱۲. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیة، پنجم، ۱۳۶۳ش.
۱۳. لوامع صاحبقرانی، محمد تقی مجلسی، قم، اسماعیلیان و دار التفسیر، اول، ۱۴۱۴ق.
۱۴. مختصر بصائر الدرجات، حسن بن سلیمان حلّی، تحقیق محمد علی اردوبادی غروی، قم، مکتبه العلامه المجلسی، اول، ۱۴۳۰ق.